

ΕΡΕΙΣΜΑ

ΠΕΡΙΟΔΙΚΗ ΕΚΔΟΣΗ ΛΟΓΟΥ ΚΑΙ ΤΕΧΝΗΣ

Τεύχος 18-19
Φθινόπωρο-Χειμώνας 1999

Ιδιοκτήτης-Εκδότης-Διευθυντής

Χρήστος Μαχαιρίδης
8ης Δεκεμβρίου 64, Χανιά
Τ.Θ. 31 - Τ.Κ 73110
τηλ.: 0821-28473 fax: 92748

Συνεργάτες

Βλάσης Αγτζίδης
Στεφάνια Αρετάκη-Τσέκου
Κατερίνα Γιαννίκη
Γεώργιος Ζακυνθινάκης
Αναστασία Καλπάκη-Γεωργουλάκη
Νίκος Κυρίτσος
Χριστίνα Λιναρδάκη
Λεωνίδα Μανωλικάκης
Ρενάτα Μαστοράκη-Κουριδάκη
Γιάννης Μπεγνής
Βάσω Πετούση
Αντώνης Πετρουλάκης
Μιχάλης Πολυχρονάκης
Φώτης Ποντικάκης
Μαρία Πριπάκη
Κωνσταντίνα Ριτσάτου
Ζαχαρένια Σημανδηράκη
Φαίη Τζανετουλάκου
Κική Τσιστράκη

Υπεύθυνος οικονομικών

Βασίλης Αντωνακάκης

Καλλιτεχνική Επιμέλεια

Επιμέλεια παραγωγής

ANAMORPHOSIS

Μηθύμνης 27 Αθήνα
τηλ: 8674200 fax: 8673968

Εκτύπωση

ΑΡΤΥΠΟΣ Ε.Π.Ε.

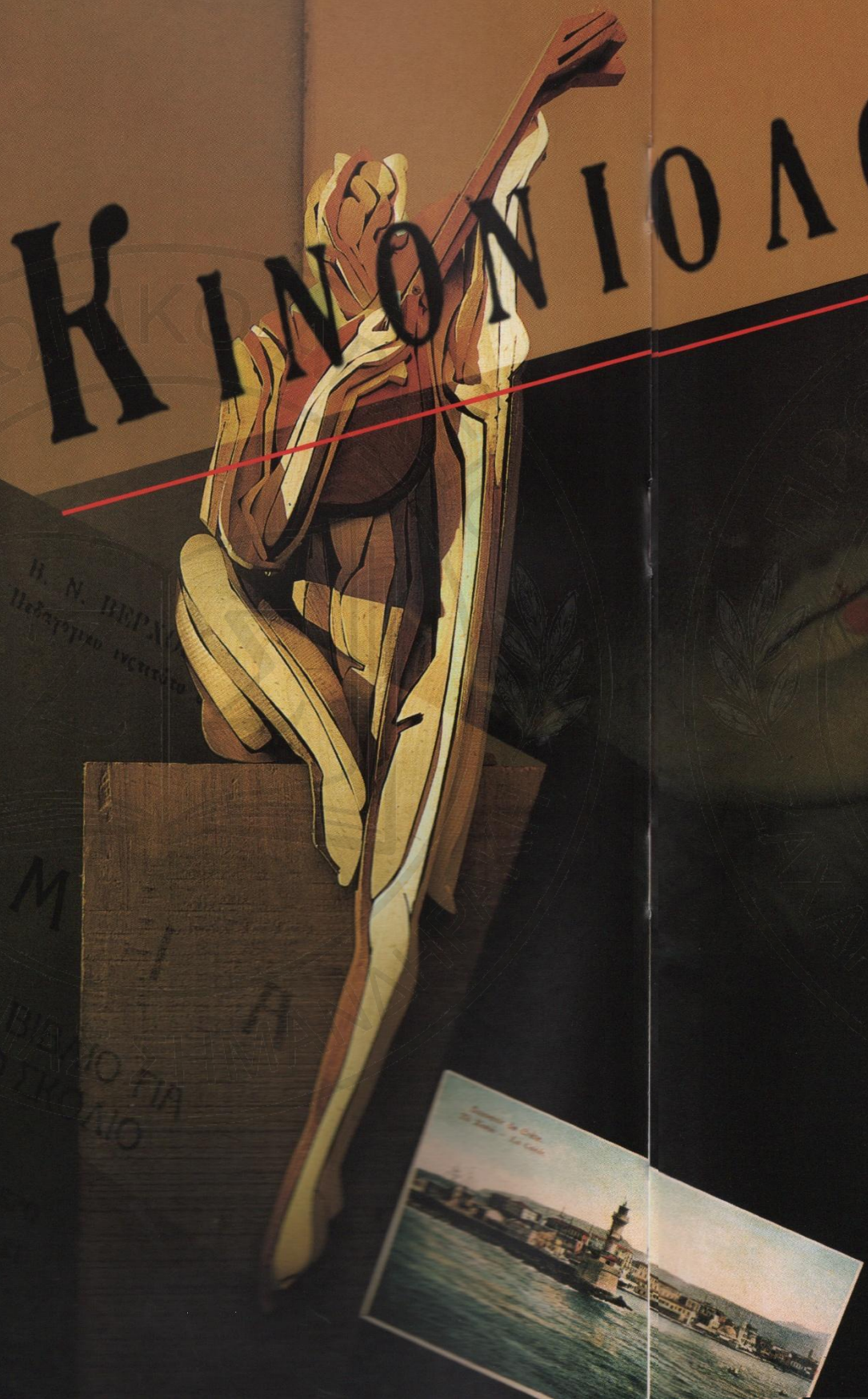
Γραφικές Τέχνες
Τέρμα Ξηροκρήνης, Αθήνα
τηλ: 2135533 fax: 2135534

Κεντρική διάθεση

Βιβλιοπωλείο ΚΑΤΑΡΤΙ
Μαυρομιχάλη 9 10679 Αθήνα
τηλ: 3604793 fax: 3609697

Εξώφυλλο

Λεπτομέρεια από έργο
του Μανώλη Τζομπανάκης

14 Βλάσης Αγτζίδης

Αφιέρωμα

Το άγνωστο γλωσσικό ζήτημα
και το 20γράμματο αλφάβητο

54 Παναγιώτα Σμυρλή

Ανθεΐας 201

60 Μαρία Πριπάκη

Η καταβάσεις στον Άδη
στην αρχαία Ελληνική μυθολογία

66 Χρήστος Τουμανίδης

Επιλογή ποιημάτων - ανάλυση

86 Μανώλης Τζομπανάκης

Επιλογή έργων - ανάλυση

102 Κατερίνα Σχοινά

Γελοιογραφία

110 Μανούσος Χαλκιαδάκης

Επιλογή έργων

συνέντευξη στον Γιάννη Μαρκαντωνάκη
συνέντευξη στην Ειρήνη Ορφανίδου

122 Μάνος Μικελάκης

Αρχιτεκτονική η παγωμένη μουσική

134 Ρενάτα Μαστοράκη

Nizinsky ο θεός του χορού

146 Ζαχαρένια Σημανδηράκη

Κρητική πολιτεία

158 Νίκος Ψιλάκης

Κρητική διατροφή στα χρόνια της Βενετίας

170 Αλκυόνη

178 Χριστίνα Λιναρδάκη

κοινωνιοβιολογία και φιλοσοφία

186 Δημήτρης Μανάκος

Και εγένετο Jazz

192

Επιθεώρηση λόγου και τέχνης

Η Κρητική Αυτονομία ήταν η μόνη λύση που οι αγωνιζόμενοι για την Ελευθερία τους Κρήτες είχαν δεχθεί μετά την τελευταία μεγάλη επανάσταση του 1897-1898, και που είχαν προτείνει οι Μεγάλες Δυνάμεις της Ευρώπης, ως μεταβατική περίοδο της Κρήτης από την δουλεία στην Ένωση με την Ελλάδα.

Η Κρητική Πολιτεία λοιπόν είναι μία περίοδος άνθισης και ανασυγκρότησης μετά την πολύχρονη Τουρκική Κατοχή, που αρχίζει στο τέλος του ταραγμένου 19ου αιώνα.

Ανώτατος Άρχων του Κρητικού Κράτους ορίζεται Ύπατος Αρμοστής. Η περίοδος της Κρητικής Πολιτείας αρχίζει λοιπόν με την έλευση του πρώτου Ύπατου Αρμοστή, Πρίγκηπος Γεωργίου, γιού του Βασιλιά Γεωργίου του Α' της Ελλάδας, στις 9 Δεκεμβρίου του 1898, ο οποίος γίνεται δεκτός με πρωτοφανείς εκδηλώσεις πατριωτικού ενθουσιασμού. Ο Μανούσος Κούνδουρος σημειώνει στο Ημερολόγιό του: «το εθνικόν γεγονός συνεπληρώθη. Ο Πρίγκηψ

ζαχαρένια σημανδηράκη

κρητική πολιτεία

Souvenir de Crète.

‘Η ἀναχώρησις τῶν Ἑλλήνων Καταβιτιέγων.

La Canée — L'embarquement des Carabiniers italiens.

Πρίγκιψ Γεώργιος της Ελλάδος Ύπατος Αρμοστής εν Κρήτη.
(Από τελευταία φωτογραφία).

Γεώργιος της Ελλάδος κατήλθε σήμερον ενταύθα με τον τίτλον του Υπάτου Αρμοστού των Δυνάμεων, αλλά κατ' ουσίαν ως αντιβασιλεύς. Οι ναύαρχοι των τεσσάρων Δυνάμεων Ποτιέ, Νόελ, Μπέτολλο και Σκριδλφ, τον υπεδέχθησαν εν Σούδα. Στρατός δε διεθνής παρατεταγμένος και πλήθος Κρητών χαιρετίζε μετ' ενθουσιασμού την είσοδον από Σούδας μέχρι Χανίων, ένθα εψάλη δοξολογία εν των ναύ των Εισοδίων επί τη αίσια αφίζει και τη απελευθερώσει της νήσου. Ο Πρόεδρος του συμβουλίου των ναυάρχων Ποτιέ, Γάλλος ναύαρχος, τω παρέδωκεν επισήμως εντός του Διοικητηρίου των Χανίων και ενώπιον των λοιπών ναυάρχων την υπερτάτην διοίκειν της νήσου. Κρητική δε σημαία υψωθείσα την στιγμήν ταύτην χαιρετίσθη δια κανονιοβολισμών, υπό των έξωθι του λιμένος ηγκυροβολημένων ευρωπαϊκών πολεμικών πλοίων. Ο τύπος της είναι: χωρίζεται δια λευκού σταυρού, ως η ελληνική σημαία, εις τέσσαρα μέρη, εξων τα τρία κυανά, το δε άνω, το προς τον κοντόν, είναι ερυθρόν, εις το μέσον του οποίου υπάρχει αστήρ λευκός· τούτου μία εκ των ακτίνων, η προς τα κάτω, είναι μακροτέρα».

Μόλις ο Γεώργιος ανέλαβε τα καθήκοντά του, απηύθυνε προς τον κρητικό λαό διάγγελμα, με το οποίο τον καλούσε σε πειθαρχία στους νόμους και σε ειρηνική συμβίωση: «...Θα καταβάλω πάσαν προσπάθειαν υπέρ της ευημερίας σας, θα φροντίσω να διοικηθήτε καλώς, δικαίως και αμερολήπτως, ν' αποκτήσετε ανεξαιρέτως ασφάλειαν αληθή, ήν εγγυάται μόνον το κράτος του νόμου και θεσμοί λυσιτελείς. Πέποιθα ότι θα είσθε φρόνιμοι, θα πειθαρχήτε εις τας Αρχάς... θα λησμονήσετε τας εκ του παρελθόντος διαμάχας σας και αδιακρίτως φυλής και θρησκειύματος θα συμβιώσετε εν ειρήνη, κοινής και φιλοστόργου πατρίδος...».

Αρχίζει να εκδίδεται η Επίσημος Εφημερίς της Κρητικής Πολιτείας, στο πρώτο φύλλο της οποίας –στις 26 Δεκεμβρίου 1898– δημοσιεύεται και η προκήρυξη του Ηγεμόνα για την ανάληψη των καθηκόντων του. Αμέσως συγκροτείται επιτροπή για την παρασκευή σχεδίου πολιτεύματος από 16αμελή Επιτροπή, από 12 χριστιανούς και 4 μουσουλμάνους, υπό την προεδρία του Ιωάννη Σφακιανάκη εκδίδεται Διάταγμα για την συγκρότηση της Κρητικής Συνελεύσεως από 138 χριστιανούς και 50 μουσουλμάνους πληρεξουσίου. Ως ημέρα εκλογών ορίζεται η 24η Ιανουαρίου 1899. Η βουλή στεγάζεται σε κτίσμα στο κέντρο του Δημοτικού Κήπου των Χανίων και το προεδρείο της Συνέλευσης των Κρητών αποτελείται από ένα πρόεδρο, τρεις αντιπρόεδρους και τρεις γραμματείς. Στο φύλλο 24 της 16ης Απριλίου 1899 της Επίσημης Εφημερίδας δημοσιεύεται το Σύνταγμα της Κρητικής Πολιτείας.

Η πρώτη αυτή κυβέρνηση της Κρητικής Πολιτείας εργάστηκε με ζήλο και απέδωσε έργο σημαντικό. Εξέδωσε τάχιστα νόμους και

διατάγματα, έκοψε νόμισμα (την Κρητική δραχμή), ίδρυσε Τράπεζα Κρήτης και οργάνωσε Χωροφυλακή, με Ιταλούς αξιωματικούς και υπαξιωματικούς (καραμπινιέρους). Ιδιαίτερη ήταν η μέριμνα για την εκπαίδευση και για τη δημόσια υγεία. Μεταξύ των πρώτων υγειονομικών μέτρων της πρώτης αυτής κυβέρνησης ήταν η αποτελεσματική προστασία του λαού από τη λέπρα, που είχε καταντήσει νόσημα ενδημικό στην Κρήτη. Για την απομόνωση και την περίθαλψη των λεπρών ιδρύθηκε το 1903 το λεπροκομείο της Σπιναλόγκας. Γενικά, τα πρώτα έτη της αρμοστείας του Γεωργίου «υπήρξαν έτη αυδαίμονα δια την Κρήτην υπό έποψιν δημοσίας τάξεως, διοργανώσεως και εργασίας εκπολιτιστικής», σημειώνει στο Ημερολόγιό του ο Μ. Κούνδουρος.

Στα πρώτα χρόνια οι Προστάτιδες Μεγάλες Δυνάμεις διατηρούν τους τέσσερις τομείς που είχαν δημιουργήσει –Αγγλικό, Γαλλικό, Ρωσικό και Ιταλικό– και τα στρατεύματά τους σταθμεύουν στο Νησί.

Τα Χανιά, πρωτεύουσα της Κρήτης από το 1850 και εξής και η γύρω περιοχή γίνεται πολυεθνικός τομέας και είναι μεγάλο διοικητικό, πνευματικό, εμπορικό και βιομηχανικό κέντρο. Το λιμάνι των Χανίων είναι σπουδαίο διαμετακομιστικό –και όχι μόνο– σημείο της Μεσογείου. Ο συνολικός πληθυσμός του νησιού είναι λίγο παραπάνω από 300.000. «Πρωτεύουσα της επαρχίας, του δήμου και όλης της νήσου είναι η πόλις των Χανίων, έδρα του ηγεμόνος, των ανωτέρων πολιτικών και στρατιωτικών αρχών της Νήσου, του επισκόπου Κυδωνίας και Αποκορώνου, του Νομάρχου Χανίων και των Προξένων των Δυνάμεων, έχουσα 20.972 κατοίκους, εξών 11.219 Χριστιανοί, 9.112 Μωαμεθανοί και 641 Ισραηλίται...», αναφέρεται σε Γεωγραφία της εποχής.

Αλλ' η μεσαιωνική πόλη ασφυκτιά μέσα στα τείχη, μια νέα πολιτεία αρχίζει να σχηματίζεται απ' έξω, προκαλούνται ρήγματα στο φρούριο, εκτελούνται έργα ανασυγκρότησης και το αρχιτεκτονικό ρεύμα του νεοκλασικισμού έρχεται να προσθέσει τη σφραγίδα του στα Χανιά.

Συγκροτείται το Συμβούλιο του Ηγεμόνα και συνιστώνται πέντε Ανώτερες Διευθύνσεις που αντιστοιχούν σε σημερινά υπουργεία. Η Ανώτερα Διεύθυνσις Οικονομικών με Σύμβουλο–υπουργό τον Κωνσταντίνο Φούμη, Συγκοινωνίας και Δημοσίας Ασφαλείας με σύμβουλο τον Χουσεΐν Γεντισαράκη, Εσωτερικών με Σύμβουλο τον Μανούσο Κούνδουρο, Δημοσίας Εκπαιδεύσεως και Θρησκειμάτων με Σύμβουλο τον Νικόλαο Γιαμαλάκη και Δικαιοσύνης με Σύμβουλο τον Ελευθέριο Βενιζέλο.

Όλες οι αποφάσεις του Ηγεμονικού Συμβουλίου λαμβάνονταν με απόλυτη πλειοψηφία εκτός από τις περιπτώσεις που το Σύνταγμα απαιτούσε ομόφωνη γνώμη όλων των Συμβούλων. Έτσι, οι Σύμβουλοι

Η Κρητική Πολιτεία είναι ένα τέλει αυτοδιοικούμενο κράτος, στα πρότυπα των κρατών του εξωτερικού.

Η διάρθρωση και οι αρμοδιότητες των Ανωτέρων Διευθύνσεων ήταν οι εξής:

1. Της Ανωτέρας Διευθύνσεως των Οικονομικών:

–απογραφή, διατήρηση, προστασία και διοίκηση της περιουσίας του Κράτους,

–η αντιπροσώπευση των συμφερόντων του Δημοσίου στα Δικαστήρια,

–η μέριμνα για την συντήρηση, αύξηση και εκμετάλλευση των δασών,

–η Κυβερνητική διεύθυνση ή εκχώρηση των μονοπωλίων (όσων ήταν ωρισμένα προς όφελος του δημοσίου ταμείου),

–η διάθεση και επίβλεψη της εκμετάλλευσης μεταλλείων, ορυχείων και λατομείων,

–η θήρα και η αλιεία,

–η επωφελής χρησιμοποίηση και εκμετάλλευση των υδάτων και λοιπών νοσημάτων που ανήκαν στο κράτος,

–η φροντίδα για την κοπή νομίσματος,

–η επιβολή και διανομή αμέσων και εμμέσων φόρων και παντός είδους τελών, η είσπραξη όλων των εισοδημάτων του Κράτους,

–η συνομολόγηση δανείων του Κράτους,

–η διοίκηση του δημοσίου κρατικού τυπογραφείου,

επίβλεψη και ακριβή τήρησή του, τα του δημοσίου λογιστικού του Κράτους και του απολογισμού,

–η κατασκευή των δημοσίων έργων και η επίτηρηση της εκτελέσεώς τους, και τέλος,

–η ενίσχυση, προστασία και προαγωγή του εμπορίου, της βιομηχανίας, της γεωργίας και της κτηνοτροφίας.

ήταν τα μόνα και άμεσα όργανα του Ηγεμόνα για την εκτέλεση όλων των Κυβερνητικών πράξεων. Εξασφάλιζαν μέσα πάντοτε στον κύκλο των αρμοδιοτήτων τους ο κάθε ένας την εκτέλεση και τήρηση των Νόμων και των Διαταγμάτων, πρότειναν σύμφωνα με τους νόμους τους διορισμούς υπαλλήλων των τομέων τους, ασκούσαν πειθαρχική εξουσία και εξέδιδαν διαταγές και οδηγίες για την λειτουργία των υπηρεσιών, ενώ υπήρχε πλήρης δικαστική ανεξαρτησία για τις αποφάσεις στις διάφορες δίκες, πολιτικές, ποινικές, ή αμφισβητούμενες διοικητικές, εξέδιδαν αποφάσεις για να λύσουν περίπλοκες υποθέσεις και για να δεχθούν ή να απορρίψουν αιτήσεις ιδιωτών και συνολογούσαν αγοραπωλησίες που αφορούσαν στον κλάδο τους. Φρόντιζαν για την ίδρυση, συντήρηση, επισκευή, ή και ενοίκιαση αναγκαίων δημοσίων έργων της δικαιοδοσίας τους και εντέλλονταν την πληρωμή των δαπανών που αφορούσαν στην λειτουργία των υπηρεσιών των κλάδων τους, μέσα, βέβαια, πάντα στα όρια του προϋπολογισμού και σύμφωνα με το νόμο περί Δημοσίου Λογιστικού.

Το πνευματικό και πολιτιστικό επίπεδο ήταν σε υψηλό σημείο, λειτουργούν νέα σχολεία, το ποσοστό αναλφαριθμητισμού μικραίνει, έχει συγκροτηθεί από το 1899 ο Φιλολογικός Σύλλογος «Χρυσόστομος» (ο μοναδικός σήμερα επιζών από τους συλλόγους της εποχής αυτής), ενώ ιδρύονται όλο και περισσότερα πνευματικά, φιλανθρωπικά, αθλητικά και εργατικά σωματεία, διοργανώνονται πλείστες μουσικο-φιλολογικές εσπερίδες και συναυλίες. Έρχονται πολυμελείς, καλά καταρτισμένοι ξένοι και ελληνικοί θίασοι. Μαθητές ανεβάζουν θεατρικές παραστάσεις αξιώσεων και μάλιστα στα Αρχαία Ελληνικά, έρχεται ο φωνογράφος και ο κινηματογράφος στην πόλη. Κυκλοφορούν εφημερίδες και περιοδικά από την Ελλάδα και την Ευρώπη, αλλά και πλείστα Κρητικά, με αξιοθαύμαστη ύλη. Το 1901 στα πρωτοπόρα Χανιά γίνεται πρόταση χειραφέτησης της γυναίκας στην Κρητική Βουλή, και μάλιστα από Σφακιανό βουλευτή, ενώ το 1902 η Αρτεμισία Λανδράκη, λογία και δραστηριοποιημένη, είναι η πρώτη γυναίκα που εκδίδει Φιλολογικό περιοδικό τον περίφημο «Σπινθήρα».

Σταδιακά η διοίκηση του Αρμοστή Γεωργίου αρχίζει να γίνεται αυταρχική. Εκτός από τις συνταγματικές και διοικητικές αδυναμίες στην εκτέλεση των καθηκόντων του, δεν άργησε να φανεί και διάσταση απόψεων στο κρίσιμο και ουσιαστικό ζήτημα της ένωσης της Κρήτης με την Ελλάδα. Ο Γεώργιος έμενε πιστός στο καθεστώς της Αυτονομίας, όπως το είχαν προσδιορίσει και το εγγυηθεί οι Μ. Δυνάμεις, και φαινόταν να πιστεύει ότι η λύση του μεγάλου εθνικού θέματος θα ωριμάζε με συνεχείς παραστάσεις και με σχετικά υπομνήματα. Δεν άργησε, ωστόσο, να φανεί πόσο εξωπραγματική ήταν η άποψη αυτή. Το ταξίδι, που πραγματοποίησε ο Πρίγκηπας το καλοκαίρι του 1900 στις ευρωπαϊκές αυλές, απέδειξε ότι οι Μ. Δυνάμεις

ήταν απρόθυμες να ανακινήσουν το Κρητικό Ζήτημα και επέμεναν στην παγίωση του status quo της Κρητικής Πολιτείας. Ο Γεώργιος αποδεικνύεται αδιάλλακτος στις θέσεις του για το Κρητικό Ζήτημα και τη μετάβαση της Κρήτης από την Αυτονομία στην Ένωση, θέσεις που ήταν αντίθετες όμως με αυτές του Βενιζέλου. Στο επίμαχο και μέγα εθνικό ζήτημα της ένωσης ο Βενιζέλος πίστευε ότι η λύση θα ήταν σταδιακή, με βαθμιαίες κατακτήσεις, και ως πρώτη κατάκτηση θεωρούσε την απομάκρυνση των ξένων στρατευμάτων από τις πόλεις της Κρήτης και την αντικατάστασή τους από εντόπια πολιτοφυλακή, με Έλληνες αξιωματικούς. Τις απόψεις του αυτές τις εισηγήθηκε στον Γεώργιο και τις ανέπτυξε στο Ηγεμονικό Συμβούλιο της 22 Φεβρουαρίου 1901, χωρίς όμως να βρεί υποστηρικτές. Ο Βενιζέλος επίσης είχε καταστήσει σαφές ότι δεν αναγνώριζε στον Πρίγκηπα το δικαίωμα της προσωπικής διαχείρισης του εθνικού ζητήματος και το δήλωνε με αξιοθαύμαστη παρρησία: «Ως ένας εκ των τριακοσίων χιλιάδων Κρητών, δεν σας εκχωρώ το δικαίωμά μου, ώστε μόνος σας να ρυθμίζετε αυτοβούλως την εθνικήν πολιτικήν του τόπου μου». Η ρήξη του Βενιζέλου με τον Ύπατο Αρμοστή ήταν πια φανερή και εκδηλώθηκε με συκοφαντικά και χαλκευμένα δημοσιεύματα, που άνθρωποι του Γεωργίου διασχέτευαν στις αθηναϊκές εφημερίδες εις βάρος του. Ο Βενιζέλος μάλιστα συνέταξε και δημοσίευσε πλείστα άρθρα στην εφημερίδα του, τον «Κήρυκα» – μεταξύ αυτών και την περίφημη σειρά άρθρων με τίτλο «Γεννηθήτω Φώς», στα οποία δήλωνε με παρρησία ότι δεν αποσκοπούσε στην υπονόμηση της πριγκιπικής πολιτικής και δήλωνε με γενναιότητα ότι υποχωρούσε

Χανιά-Άποψη του λιμανιού.

2. Της Ανωτέρας Διευθύνσεως Συγκοινωνίας και Δημοσίας Ασφαλείας οι αρμοδιότητες ήταν:

- οικονομικά θέματα και θέματα προσωπικού της Χωροφυλακής, η προμήθεια ενδυμασιών και οπλισμού της Χωροφυλακής, και η διοργάνωση και διεύθυνση της Πολιτοφυλακής,

- η σύνταξη των στρατολογικών καταλόγων, τα θέματα στρατολογίας, η στρατιωτική ποινική νομοθεσία, η διοργάνωση και επίβλεψη των στρατιωτικών δικαστηρίων και των υγειονομικών καταστημάτων που ήταν στην υπηρεσία του στρατού,

- η σύσταση, διεύθυνση και επίβλεψη των ταχυδρομείων και τηλεγραφείων καθώς και της υγειονομικής υπηρεσίας,

3. Της Ανωτέρας Διευθύνσεως των Εσωτερικών:

- η διοικητική διαίρεση του Κράτους και η ανώτερη διεύθυνση και επίβλεψη των διαφόρων διοικητικών υποδιαιρέσεων,

- η Χωροφυλακή (ως προς την τήρηση της τάξεως και τη μετακίνησή της),

- η Αγροτική Αστυνομία, η Διοικητική και Υγειονομική Αστυνομία και η ναυτιλία,

- η διοίκηση και διαχείριση της περιουσίας

των κοινοτήτων, η ρυμοτομία πόλεων και χωριών, οι οικοδομές, η κατασκευή και συντήρηση δημοσίων έργων,

-η εποπτεία των κοινωφελών και φιλανθρωπικών ιδρυμάτων και ανωνύμων εταιρειών, -η απογραφή του πληθυσμού, η αποδοχή αιτήσεων πολιτογραφήσεως από αλλοδαπούς, η σύνταξη εκλογικών καταλόγων και η διενέργεια εκλογών.

4. Στην Ανωτέρα Διεύθυνση Δημοσίας Εκπαιδεύσεως και Θρησκευμάτων ανάγονταν:

- η σύσταση, διοργάνωση και διεύθυνση των δημοσίων σχολείων και εν γένει εκπαιδευτικών ιδρυμάτων, η επίβλεψη όλων των δημοσίων και ιδιωτικών σχολείων καιώς και η ενθάρρυνση και υποστήριξη των έξυπνων και αριστούχων μαθητών με υποτροφίες,

-η σύσταση δημοσίων βιβλιοθηκών και η ενθάρρυνση και ενίσχυση των επιστημών και καλών τεχνών,

-η φροντίδα για την ανακάλυψη και διατήρηση των αρχαιολογικών θησαυρών και η ίδρυση αρχαιολογικών μουσείων,

-η επίβλεψη στη διοίκηση και διαχείριση της περιουσίας της δημοσίας εκπαιδεύσεως καθώς και των μοναστηριακών περιουσιών, των ενοριακών ναών και των περιουσιών των Εφκαφίων,

-η μέριμνα για τη μόρφωση των κληρικών, η εξασφάλιση αξιοπρεπούς συντηρήσεως τους και οι σχέσεις της πολιτικής αρχής προς τις θρησκευτικές κοινότητες και η διαφύλαξη των νομίμων ορίων μεταξύ της πολιτικής αρχής και των θρησκευτικών αρχών.

5. Η Ανωτέρα Διεύθυνση Δικαιοσύνης είχε στη δικαιοδοσία της:

-την οργάνωση των δικαστηρίων, τον

από τις θέσεις του, για να μην εξασθενήσει το εθνικό μέτωπο της Κρήτης. Ο Γεώργιος, όμως, υπακούοντας στις εισηγήσεις των φανατικών αντιβενιζελικών συμβούλων του, ακολούθησε πολιτική αδιαλλαξίας και έκοψε όλες τις γέφυρες της αποκατάστασης των σχέσεων και της συνδιαλλαγής με τον υπουργό του. Φανερά εκνευρισμένος από την εναντίον του αρθρογραφία των αθηναϊκών και των κρητικών εφημερίδων, έχασε την αυτοκυριαρχία του και προχώρησε σε μέτρα αυταρχικά, με την απαγόρευση της ελευθεροτυπίας και με διώξεις και φυλακίσεις εξεχόντων μελών της αντιπολίτευσης. Κάτω από τις συνθήκες αυτές, τα πολιτικά πράγματα στην Κρήτη έφταναν πάλι σε αδιέξοδο και η απειλή νέας κρίσης ήταν φανερή, καθώς μάλιστα απέτυχε και η τελευταία προσπάθεια συνδιαλλαγής των αντίπαλων πολιτικών αρχηγών, του Ελευθερίου Βενιζέλου και του Αντωνίου Μιχελιδάκη. Οι διαφωνίες για την χάραξη της πολιτικής ήταν τόσο έντονες, ώστε η σύγκρουση των δύο ανδρών υπήρξε αναπόφευκτη και στις 18/03/1901 ο Ηγεμόνας, με οργισμένη ιδιόγραφη απόφαση απολύει τον Σύμβουλό του της Δικαιοσύνης.

Ημείς Πρίγκιψ Γεώργιος της Ελλάδος

Ύπατος Αρμοστής εν Κρήτη

Έχοντες υπ' όψιν το άρθρ. 65 του Συντάγματος

Επειδή ο επί της Δικαιοσύνης Σύμβουλος, Ελευθέριος Βενιζέλος, όλως αναρμοδίως υποστήριξε και δημοσία εξέθηκε γνώμας επί σπουδαιότητας ζητήματος, τον τόπον,

αντιθέτους προς το Ημέτερον φρόνημα και την εντολήν Ημών.

Απολύομεν αυτόν του αξιώματος του Συμβούλου επί της Δικαιοσύνης.

Εν Χαλέπα τη 18 Μαρτίου 1901

Γεώργιος

Σχηματίσθηκε μια ισχυρή αντιπολίτευση, άρχισε να επέρχεται η σύρραξη και η δυσφορία να μεγαλώνει και προετοιμάζεται σιγά σιγά Κίνημα εναντίον του Αρμοστή.

Γύρω από τον Ελευθέριο Βενιζέλο συνασπίστηκαν όλοι οι δυσαρεστημένοι από την αυταρχική πολιτική του Πρίγκηπα και σχηματίστηκε μια ισχυρότατη αντιπολίτευση. Η κατάσταση έφτασε σε κρίσιμο

σημείο και η εσωτερική ενότητα της Κρητικής Πολιτείας κλονίστηκε σοβαρά, όταν οι εκπρόσωποι της αντιπολίτευσης συνέταξαν και υπέγραψαν προκήρυξη (26 Φεβρουαρίου 1905), με την οποία ζητούσαν μεταβολή του Συντάγματος της Κρήτης:

«Οι υπογεγραμμένοι αποτελούντες την ηνωμένην εν Κρήτη αντιπολίτευσιν, συνελθόντες εν Χανίοις τη 26 Φεβρουαρίου 1905, αποσκοπούντες εις την εκπλήρωσιν του Εθνικού Προγράμματος, αποφασίζομεν: α) Πρώτον και κύριον μέλημα ημών έστω η επίτευξις του από αιώνων επιδιωκόμενου σκοπού της ενώσεως της Κρήτης μετά της ελευθέρας Ελλάδος. β) Αδυνάτου αποβαίνοντος του σκοπού τούτου, θέλομεν επιδιώξει την πολιτικήν προσέγγισιν της πατρίδος μας προς την ελευθέραν Ελλάδα, μεταβαλλομένης από διεθνούς απόψεως της σημερινής καταστάσεως. γ) Μη εκπληρουμένου μηδέ του σκοπού τούτου θέλομεν επιδιώξει την αναθεώρησιν του ημετέρου συντάγματος κατά το πρότυπον του ελληνικού, όπως απαλλαγή ο τόπος του δεσποτισμού. Του προγράμματος τούτου την πραγμάτωσιν θέλομεν επιδιώξει και δι' ενόπλων λαϊκών συναθροίσεων. Εν ταις ενεργείαις ημών δεν θέλομεν επιδιώξει προσωπικήν μεταβολήν, αλλ' απελθούσης τοιαύτης θέλομεν αποκρούσει παντί σθένει και δια των όπλων έπι πάντα μη Έλληνα κυβερνήτην».

Ο Γεώργιος δεν λαμβάνει υπ' όψιν του εμπιστευτική αναφορά προκρίτων επαρχιών του νομού Χανίων στην οποία σπλήτευαν τα κακώς κείμενα και εξέφραζαν τις ανησυχίες τους, και ο Βενιζέλος και η Αντιπολίτευση καλούν το λαό να διακηρύξει τον πόθο του για την Ένωση και το Κίνημα του Θερίσου ξεσπά στις 10 Μαρτίου 1905 με πρωτεργάτες τους Ε. Βενιζέλο, Κ. Φούμη και Κ. Μάνο. Λαοψηφίσματα έρχονται από όλη την Κρήτη, το Κίνημα γενικεύεται, στις προκηρύξεις του Αρμοστή χαρακτηρίζεται έκνομο, κανείς όμως δεν «συνετίζεται» και έτσι εκδίδονται εντάλματα συλλήψεως των πρωτεργατών με την κατηγορία της εσχάτης προδοσίας. Εκδίδονται το «Θέρισσο» και η «Εφημερίδα της Επαναστατικής Συνελεύσεως», γραμμάτια ενίσχυσης του αγώνα και γραμματόσημα για την κυκλοφορία της επαναστατικής αλληλογραφίας.

Το Κρητικό Ζήτημα περνούσε σε νέα φάση. Διεθνής Επιτροπή, που ήρθε στην Κρήτη το Φεβρουάριο 1906, ανέλαβε να εξετάσει επιτοπίως το θέμα και να υποβάλει σχετική έκθεση. Έπειτα από μακρότατες και επίπονες διαβουλεύσεις με την Ελληνική κυβέρνηση και με τον Ελ. Βενιζέλο, οι Μ. Δυνάμεις κατέληξαν σε νέα ρύθμιση του Κρητικού Ζητήματος, της οποίας το οριστικό κείμενο, που επιδόθηκε στον Πρίγκηπα στις 23 Ιουλίου 1906, προέβλεπε την οργάνωση Κρητικής Χωροφυλακής με εντελώς νέο σχήμα, την ίδρυση Κρητικής Πολιτοφυλακής με Έλληνες αξιωματικούς, που θα υπέβαλλαν τις παρατηρήσεις τους από τον ελληνικό στρατό, και την ανάκληση των

.....
"Σπινθήρ" Το πρώτο λογοτεχνικό περιοδικό από την λογία Αρτεμισία Λανδράκη (1902).

καταρτισμό του προσωπικού τους και την επιβλεψη όλων των δικαστικών υπαλλήλων και υπηρετών,

-την διά των οργάνων της Εισαγγελίας δημόσια καταδίωξη των αεσιόδοτων πράξεων, -την διοίκηση των φυλακών και την εκτέλεση των ποινών, προτάσεις απονομής χάριτος και αμνηστείας, καθώς και έκδοση εγκλημάτων,

-οργάνωση και επίβλεψη των Συμβολαιογραφείων, Υποθηκοφυλακείων, και των ληξιαρχικών πράξεων και έγκριση των αιτήσεων για μεταβολή ή προσθήκη ονομάτων,

-την έκδοση της Εφημερίδας της Κυβερνήσεως, τη διατήρηση των πρωτοτύπων νόμων και την χρήση και φύλαξη της Μεγάλης Σφραγίδας της Πολιτείας,

-την ανταλλαγή εγγράφων με τους αντιπροσώπους των Μεγάλων Δυνάμεων στην Κρήτη σχετικά με τις υποθέσεις των ξένων

ξένων στρατευμάτων μετά την αποκατάσταση της εσωτερικής γαλήνης στο Νησί.

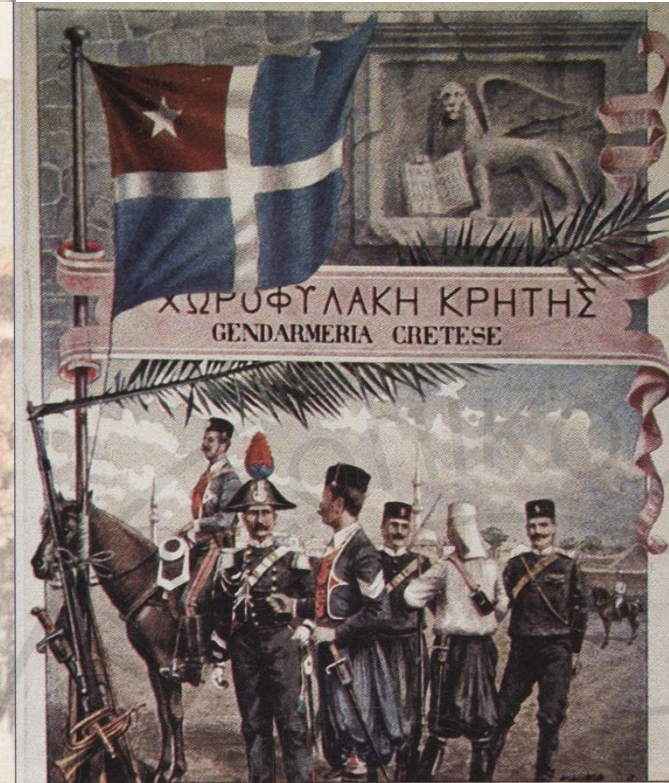
Το Κίνημα λήγει το φθινόπωρο του 1905 και στις εκλογές της 7/5/1906 οι πρωτεργάτες του Θερίσου εκλέγονται βουλευτές -το κόμμα τους υπερίσχυσε στους νομούς Χανίων και Σφακιών αλλά ηττήθηκε στην υπόλοιπη Κρήτη.

Το έργο της ανασυγκρότησης άρχισε πάλι και οι Μ. Δυνάμεις παραχώρησαν στην Κυβέρνηση της Κρήτης δάνειο 9.300.000 γαλλικών φράγκων και ρυθμίζοντας και το ζήτημα των τόκων των προηγούμενων δανείων.

Στο καθαρά πολιτικό θέμα σημειώθηκαν και νέες εξελίξεις. Με νέα απόφασή τους, που ανακοινώθηκε στις 14 Αυγούστου 1906, οι Μ. Δυνάμεις παραχωρούσαν στο βασιλέα των Ελλήνων Γεώργιο Α' το δικαίωμα να διορίζει εκείνος τον 'Υπατο Αρμοστή της Κρήτης. Αυτό ήταν ένα πολύ σημαντικό βήμα στην προώθηση του Κρητικού Ζητήματος.

Ο Πρίγκηπας Γεώργιος έφυγε νύκτα, τον Σεπτέμβριο του 1906 από μια απόμερη ακτή της Χαλέπας και ως νέος 'Υπατος Αρμοστής ανέλαβε ο Αλέξανδρος Ζαΐμης, στον οποίο η Β' Συντακτική Συνέλευση των Κρητών υπέβαλε το νέο Κρητικό Σύνταγμα και ο κρατικός μηχανισμός άρχισε και πάλι να λειτουργεί υποδειγματικά, ενώ συγκροτήθηκε και η Κρητική Πολιτοφυλακή, ο πρώτος τακτικός στρατός του Νησιού.

Τον Ιούλιο του 1907 άρχισαν να αποσύρονται, και σε λιγότερο από ένα χρόνο είχαν φύγει τα διεθνή στρατεύματα ξηράς. Ως αντίκτυπος της προσάρτησης της Βοσνίας-Ερζεγοβίνης από την Αυστρία και της ανακήρυξης της Βουλγαρίας σε βασίλειο με προσάρτηση ταυτόχρονα και της Ανατολικής Ρωμυλίας, ήλθε στις 24/9/1908 η κήρυξη της Ένωσης της Κρήτης με την Ελλάδα. Συγκεκριμένα ο πρωθυπουργός της Ελλάδας Γ. Θεοτόκης υπέδειξε στον Πρόεδρο της Κρητικής Βουλής Γ. Παπαμαστοράκη την ανάγκη λαϊκών κινητοποιήσεων, για την κήρυξη της Ένωσης της Κρήτης με την Ελλάδα με δημοψηφίσματα. Τα γεγονότα εξελίχθηκαν ραγδαία. Τα μεσάνυχτα της 22 Σεπτεμβρίου 1908 και ενώ ο 'Υπατος Αρμοστής Αλ. Ζαΐμης βρισκόταν σε διακοπές στην Αίγινα, οι Χανιώτες πολιτικοί Ελ. Βενιζέλος, Εμμ. Ξηράς, Χ. Πλουμιδάκης και Εμμ. Παπαγιαννάκης, εξέδωσαν προκήρυξη, με την οποία καλούσαν το λαό σε παγκρήτια συγκέντρωση στα Χανιά, για την κήρυξη της ένωσης της Κρήτης με την Ελλάδα. Η προκήρυξη ήταν λιτή και σαφής: «Αγαπητοί συμπατριώται, της Βουλγαρίας ανακηρυχθείσης εις Βασίλειον, ανάγκη αμέσως αύριον να κηρύξωμεν και ημεείς την ένωσιν». Πράγματι, το μεσημέρι της 23 Σεπτεμβρίου, σε επιβλητική συγκέντρωση στο Πεδίο του Άρεως στα Χανιά, εγκρίθηκε ομόφωνα το πρώτο λαϊκό ψήφισμα της

Ένωσης. Στις μέρες που ακολούθησαν, εκδόθηκαν σε όλη την Κρήτη ταυτόσημα ψηφίσματα, ενώ, παράλληλα, η επίσημη κυβέρνηση της Κρητικής Πολιτείας εξέδωσε το ακόλουθο ενωτικό ψήφισμα, που δημοσιεύτηκε την επομένη (24 Σεπτεμβρίου) στο «Παράρτημα της Εφημερίδας της Κυβερνήσεως του Βασιλείου της Ελλάδος εν Κρήτη», όπως τιτοφορήθηκε από την ημέρα αυτή η Εφημερίδα της Κυβερνήσεως της Κρητικής Πολιτείας: «Η Κυβέρνησις της Κρήτης, διερμηνεύουσα το αναλλοίωτον φρόνημα του Κρητικού Λαού, κηρύσσει την ανεξαρτησίαν της Κρήτης και την ένωσιν αυτής μετά της Ελλάδος, όπως μετ' αυτής αποτελέσει αδιαίρετον και αδιάσπαστον Συνταγματικόν Βασίλειον. Παρακαλεί την Α.Μ. τον Βασιλέα ν' αναλάβη την διακυβέρνησιν της νήσου. Δηλοί ότι μέχρι τούτου θέλει συνεχίσει να κυβερνά την Νήσον εν ονόματι της Α.Μ. του Βασιλέως των Ελλήνων, κατά τους νόμους του Ελληνικού Βασιλείου. Εντέλλεται εις τας Αρχάς της νήσου, όπως, συμφώνως τω ψηφίσματι τούτω, εξακολουθήσωσι ν' ασκώσι τα καθήκοντα της Υπηρεσίας των». Το ψήφισμα υπέγραψαν ο Πρόεδρος Γ. Παπαμαστοράκης και τα μέλη Χ. Παωλογεώργης και Ε. Μοδάτσος.

Την επομένη (25 Σεπτεμβρίου) τα μέλη της Κυβερνήσεως της Κρήτης έδωσαν ενώπιον του επισκόπου Κυδωνίας και Αποκορώνου όρκο στο όνομα του Βασιλέως των Ελλήνων. Η Κρητική Βουλή με τη σειρά της επικύρωσε τα ψηφίσματα της Ένωσης, εξέδωσε επίσης δικό της πανηγυρικό ψήφισμα και προχώρησε στην κατάργηση της Αρμοστείας. Το Κρητικό Σύνταγμα καταργήθηκε και εισήχθη το Ελληνικό. Η Ελληνική Κυβέρνηση υπέδειξε στον Αλ. Ζαΐμη να μην

Η Σημαία της Κρητικής αυτονομίας σε καρτ-ποστάλ της εποχής.

υπηκόων, την επικύρωση εγγράφων που προορίζονταν για το εξωτερικό, τη συνομιλία και εκτέλεση συμβάσεων με ξένα κράτη, ύστερα όμως από προηγούμενη έγκριση της ολομέλειας του Ηγεμονικού Συμβουλίου,

-τα της απονομής παρασήμων και μεταλλίων και τη χορήγηση αδείας του Συμβουλίου στους ημεδαπούς για να δεχθούν ξένα παράσημα, μετάλλια ή συντάξεις ή για να προσληφθούν σε ξένη στρατιωτική ή πολιτική υπηρεσία.

Εκτός από τα θέματα αποκλειστικής αρμοδιότητας των Ανωτέρων Διευθύνσεων υπήρχαν και θέματα που υπάγονταν στην ολομέλεια του Ηγεμονικού Συμβουλίου κι αυτά ήταν:

-Όλα τα θέματα στα οποία ήταν αρμόδιο σύμφωνα με το Σύνταγμα,

-η απόφαση για την εκτέλεση των δημοσίων έργων,

-Τα θέματα που υπάγονταν σε περισσότερες από μια Διευθύνσεις, και εφόσον οι Σύμβουλοι διαφωνούσαν μεταξύ τους, καθώς και αμφισβητήσεις για τις αρμοδιότητες των Ανωτέρων Διευθύνσεων,

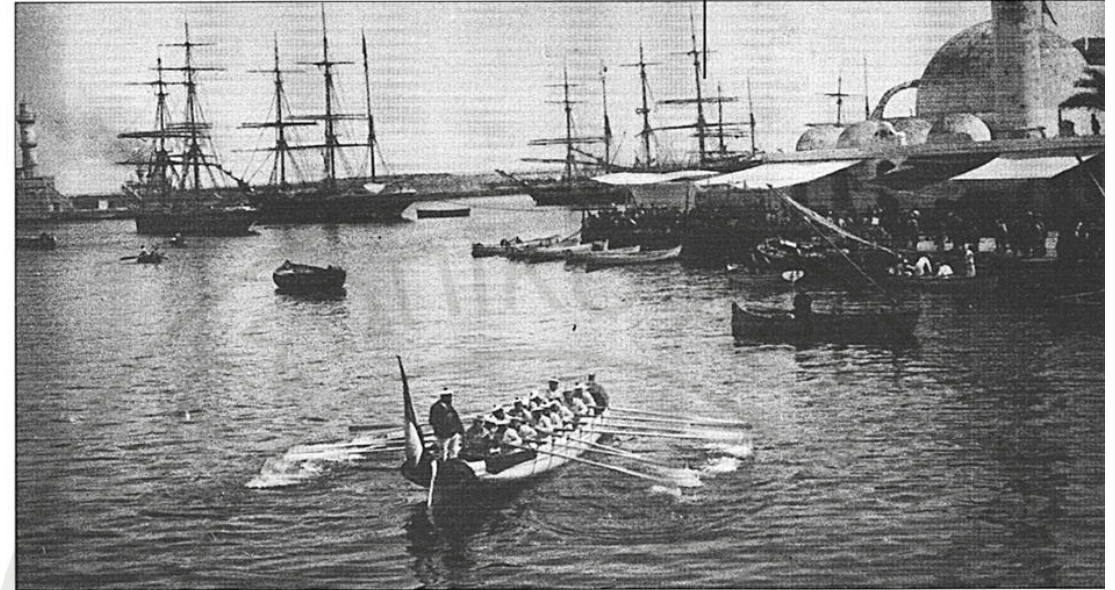
-Η έγκριση του προϋπολογισμού και των λοιπών νομοσχεδίων της Κυβερνήσεως, η συναίνεση στην προτεινόμενη από το Συμβούλιο Οικονομικών εκποίηση περιουσίας του Δημοσίου, εφόσον αυτή, ήταν ωφέλιμη και δεν ελαττώνονταν οι δημόσιοι πόροι.

επιστρέφει στην Κρήτη, όπου νέα Προσωρινή διακομματική Κυβέρνηση σχηματίστηκε από τους Ελ. Βενιζέλο, Μίν. Πετυχάκη, Εμμ. Λογιάδη, Χαρ. Πωλογεώργη, και Πρόεδρο τον Αντ. Μιχελιδάκη. Η Ελληνική Κυβέρνηση, για να αποφύγει τις αντιδράσεις της Τουρκίας και τις διεθνείς περιπλοκές, δεν προχώρησε στην επίσημη αναγνώριση της Ένωσης και περιορίστηκε σε παρασκηνακές οδηγίες. Οι Κρήτες υπέστειλαν τη σημαία της Αυτονομίας και ύψωσαν στο φρούριο Φιρκά την Ελληνική. Η τελευταία, παρά τις σχετικές εντολές των Ευρωπαίων προξένων, δεν υπεστάλη, με αποτέλεσμα να καταβιβασθεί βίαια (έκοψαν τον ιστό) από ναύτες του ευρωπαϊκού στόλου. Η Κυβέρνηση παραιτήθηκε και ορίστηκε τριμελής επιτροπή για την άσκηση της εξουσίας. Την επιτροπή διαδέχθηκε κυβέρνηση που προκήρυξε αμέσως εκλογές, στις οποίες (Ανοιξη 1910) πλειοψήφησε το κόμμα του Βενιζέλου. Σχηματίστηκε νέα κυβέρνηση, η οποία ανασχηματίστηκε λίγο αργότερα όταν ο Βενιζέλος κλήθηκε από τον Στρατιωτικό Σύνδεσμο στην Αθήνα, τέθηκε επικεφαλής των Φιλελευθέρων και ανέλαβε τις τύχες της Ελλάδας.

Κατά τα επόμενα χρόνια η Κρήτη διοικήθηκε από τριμελείς επιτροπές, αλλά οι βουλευτές της, για διπλωματικούς λόγους, δεν γινόνταν δεκτοί στο Ελληνικό Κοινοβούλιο, ακόμη κι όταν Πρωθυπουργός ήταν ο Ε. Βενιζέλος. Έτσι το 1911 σημειώθηκε και νέα επαναστατική κινητοποίηση και δημιουργήθηκε Επαναστατική Συνέλευση με ένοπλα τμήματα. Με την έκρηξη των Βαλκανικών Πολέμων (1912) οι Κρήτες βουλευτές έγιναν δεκτοί στην Ελληνική Βουλή με ενθουσιασμό. Ο Πρόεδρος της Βουλής των Ελλήνων ανέγνωσε ψήφισμα, σύμφωνα με το οποίο «η Ελλάς αποδέχεται όπως του λοιπού έν υπάρχει κοινόν κοινοβούλιον δια το ελεύθερον βασίλειον και δια την νήσον Κρήτην». Βέβαια, η υποδοχή των Κρητών βουλευτών δεν συστούσε και την τυπική αναγνώριση της Ένωσης. Ο Βενιζέλος προτίμησε και στη φάση αυτή να μη διαταράξει το καθεστώς της Αυτονομίας, όπως το ήθελαν οι Μ. Δυνάμεις. Αρκέστηκε να στείλει ως Γενικό Διοικητή της Κρήτης τον Στέφανο Δραγούμη, ο οποίος ανέλαβε τα καθήκοντά του στις 12 Οκτωβρίου 1912, και ανέμενε να λυθεί το Κρητικό Ζήτημα με την ευτυχή έκβαση του πολέμου, που άρχιζε μεταξύ των βαλκανικών λαών και της Τουρκίας.

Στην πράξη η Ένωση είχε ήδη πραγματοποιηθεί. Στις 14 Φεβρουαρίου 1913 αφαιρέθηκαν από το φρούριο της Σούδας οι σημαίες των Μ. Δυνάμεων και της Τουρκίας. Όλα τα σύμβολα της επικυριαρχίας και της προστασίας είχαν πια εξαφανιστεί από το Νησί.

Το Κρητικό Ζήτημα έληξε με την ευτυχή κατάληξη των Βαλκανικών Πολέμων. Με το άρθρο 4 της Συνθήκης του Λονδίνου (30/5/1913) ο Σουλτάνος παραιτείτο των δικαιωμάτων του στην Κρήτη, παραχωρώντας τα στις Μεγάλες Δυνάμεις, ενώ με ιδιαίτερη Συνθήκη μεταξύ

Ελλάδας και Τουρκίας (1/11/1913) παραιτείτο κάθε δικαιώματος επικυριαρχίας στο Νησί. Με προκήρυξη που απηύθυνε στον Κρητικό λαό, ο Στέφανος Δραγούμης, στις 28 Νοεμβρίου 1913, γνωστοποιούσε την άφιξη του βασιλέα Κωνσταντίνου και του Πρωθυπουργού Ελ. Βενιζέλου στα Χανιά, για την επίσημη ανακήρυξη της Ένωσης.

Την Κυριακή 1η Δεκεμβρίου 1913 λοιπόν, παρουσία του τότε βασιλιά της Ελλάδας, του Πρωθυπουργού, του ναυάρχου Κουντουριώτη και των επιζώντων αρχηγών κι οπλαρχηγών των επαναστάσεων και φυσικά σώσματος του Κρητικού λαού επισημοποιήθηκε και η τυπική πλέον Ένωση της Κρήτης με την Ελλάδα. Στο ίδιο σημείο, όπου άλλοτε υψωνόταν η τουρκική σημαία, στήθηκε μαρμάρινη επιγραφή, που έγραφε:

ΤΟΥΡΚΟΚΡΑΤΙΑ ΕΝ ΚΡΗΤΗ 1669 - 1913
ΗΤΟΙ 267 ΕΤΗ, 7 ΜΗΝΕΣ, 7 ΗΜΕΡΑΙ
ΕΤΗ ΑΓΩΝΙΑΣ

Η Ελληνική σημαία που είχε καταβιβασθεί βίαια από τους ναύτες του διεθνούς στόλου το 1908 και την οποία είχε φυλάξει ως ιερό κειμήλιο ο Γενικός Αρχηγός Κυδωνίας Χ. Μιχάλης Γιάνναρης, υψώθηκε στο φρούριο Φιρκά, μπροστά στα δακρυσμένη μάτια των πολύπαθων Κρητικών, που έβλεπαν επιτέλους το αιματοποτισμένο όνειρο αιώνων να πραγματοποιείται, γράφοντας και το τέλος τώσων αγώνων για την Λευτεριά τους και το δικαίωμα να λέγονται επί τέλους Έλληνες.

Η Ζαχαρένια Σημανδράκη είναι Προϊσταμένη του ΓΑΚ-Ιστορικού Αρχείου Κρήτης (Χανιά).

Βιβλιογραφία

- 1) Αρχείο Κρητικής Πολιτείας-Ιστορικό Αρχείο Κρήτης.
- 2) Βαλάκη Α. Παύλου-Ιστορία της Κρήτης (1900).
- 3) Δετοράκη Θεοχάρη-Ιστορία της Κρήτης
- 4) Επίσημος Εφημερίς Κρητικής Πολιτείας
- 5) Κονδυλάκη Ιωάννου-Ιστορία και Γεωγραφία της Κρήτης (1900).
- 6) Κούνδουρος Μ.-Ημερολόγιον-Ιστορικά και διπλωματικά αποκαλύψεις.
- 7) Μαρής Αντώνιος-Από την Αυτονομία στην Ένωση της Κρήτης με την Ελλάδα.
- 8) Ξανθοδίδου Α. Στεφάνου-Επίτομος Ιστορία της Κρήτης από αρχαιότατων χρόνων μέχρι των καθ' υμάς 1909.
- 9) Σβαλδόπουλος Κ.-Η Κρητική Πολιτεία από το 1899.
- 10) Σημανδράκη Ζαχαρένια-Η Κρητική Πολιτεία-ένθετο Καθημερινής Αθηνών «7 Ημέρες»-Χανιά στολίδι της Κρήτης-2 Ιουλίου 1995.
- 11) Σκαλτσούνης Ι.-Απομνημονεύματα αναφερόμενα εις την αναγέννηση της Κρήτης.
- 12) Τσίβης Γεώργιος-Χανιά 1940-1950.
- 13) Φουντουκάκης Κ.-Ιστορία της Κρήτης από των αρχαιοτάτων χρόνων μέχρι των καθ' υμάς χρόνων (1903).
- 14) Ψιλάκη Βασιλείου-Ιστορία της Κρήτης από της απωτάτης αρχαιότητος μέχρι των καθ' υμάς χρόνων (1909).

Χανιά-Ιστοφώρα στο λιμάνι.